

# VERENIGING VOOR DEMOGRAFIE

---

Prof. Dr E. W. Hofstee

## **De vorming van de demograaf**

University-education of the demographer

---

's Gravenhage, 1954

# VERENIGING VOOR DEMOGRAFIE

Opgericht 27 September 1928

(Kon.Besluit 6 Juni 1929 no 75; gewijzigd bij Kon.Besluit 3 Juli 1950 no 40)

SECRETARIAAT: OOSTDUINLAAN 2, 's GRAVENHAGE, TEL. 184270.

DE VERENIGING VOOR DEMOGRAFIE is de voortzetting van het vroegere Nederlandse Nationaal Comité van de International Union for the Scientific Investigation of Population Problems.

De Vereniging beoogt de bevordering van de wetenschappelijke bestudering van bevolkingsvraagstukken, o.m. van de internationale aspecten daarvan.

## Publicaties van de Vereniging:

- |                      |                                                                                                                                       |
|----------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Prof.Dr A.Polman     | Ontwikkeling en huidige stand van de sterfte in Nederland en België. 's Gravenhage, 1951 (f. 2,50. Voor niet-leden f. 2,90).          |
| Prof.Dr W.F.Wertheim | De onderscheiding naar ras in de demografie en in de demografische statistiek. 's Gravenhage, 1953 (f. 1,-. Voor niet-leden f. 1,60). |
| Prof.Dr E.W.Hofstee  | De vorming van de demograaf. 's Gravenhage, 1954 (f. 1,25. Voor niet-leden f. 1,75).                                                  |

Deze publicaties kunnen worden besteld bij het Secretariaat der Vereniging, Oostduinlaan 2, 's Gravenhage of op het girobiljet bij gelijktijdige storting van het verschuldigde bedrag op postgirorekening 144283 van de Penningmeester van de Vereniging, Voorschoterlaan 40, Rotterdam (0.).

## V O O R W O O R D

Deze publicatie geeft het referaat van Prof. Dr E.W. Hofstee, door hem samengesteld voor de op 27 Februari 1954 plaats gehad hebbende vergadering van de Vereniging.

Prof. Hofstee heeft daarin zijn gedachten ontwikkeld over de eisen, welke moeten worden gesteld aan de universitaire opleiding en vorming van degenen, die in hun toekomstige werkkring geheel of gedeeltelijk zullen worden belast met bestudering van demografische vraagstukken en (of) het daaraan verbonden demografisch onderzoek.

Van een oorspronkelijk breder gedachte opzet van deze publicatie is afgezien.

Allereerst omdat de in het programma der vergadering aangekondigde voordracht van Dr P.J. Waardenburg, die zich bereid had verklaard om, in aansluiting op de voordracht van Prof. Hofstee, nog enkele opmerkingen te maken over de zich op de natuurwetenschappelijke studiegebieden voordoende demografische aspecten, waaraan bij bovenbedoelde vorming en opleiding evenzeer aandacht dient te worden geschonken, in verband met zijn ziekte geen doorgang kon vinden en op de vergadering slechts voorlezing kon worden gedaan van enkele door hem ter voorbereiding van zijn voordracht gemaakte notities.

Voorts blijft publicatie van de bijdrage van Prof. G. Goudswaard, die gedurende bedoelde vergadering in het kort heeft gewezen op de betekenis van de mathematische methode bij de demografische analyse en research en op de noodzaak om bij bedoelde vorming en opleiding ook met deze factor rekening te houden, achterwege, omdat Prof. Goudswaard heeft te kennen gegeven, dat hij zich een verdere uitwerking van zijn causerie heeft voorgenomen.

Het Bestuur hoopt, dat publicatie van de voordracht van Prof. Hofstee er toe zal bijdragen, dat het daarin aan de orde gestelde vraagstuk in breder kring een onderwerp van discussie en van ernstig overleg gaat uitmaken.

Namens het Bestuur van de  
Vereniging voor Demografie,

L.H.J. ANGENOT, President

T. v.d. BRINK, Secretaris

's Gravenhage, December 1954.

## DE VORMING VAN DE DEMOGRAAF

Het is een onmiskenbaar en in vele opzichten verheugend feit, dat gedurende de laatste tientallen jaren de studie van de bevolkingsvraagstukken een enorme ontwikkeling heeft laten zien. Deze ontwikkeling is zowel in de breedte als in de diepte gegaan. Veel materiaal, dat vroeger onbewerkt bleef liggen, wordt thans bewerkt, nieuw materiaal komt in voortdurend grotere hoeveelheden ter beschikking, nieuwe technieken en nieuwe methoden van onderzoek zijn gevonden, nieuwe problemen worden gesteld.

Het demografisch onderzoek vraagt thans niet alleen meer mensen dan vroeger, het vraagt ook mensen, die voor dit onderzoek beter zijn voorbereid. Er is zeker reden om ons af te vragen, of wij in Nederland in dit opzicht aan de gestelde eisen kunnen voldoen. Tot nu toe berust de demografie in Nederland in feite op het werk van autodidacten; van een academische vorming van demografen kan in ons land niet worden gesproken. In de overtuiging, dat het wenselijk is, het vraagstuk van de vorming van de demograaf in het kader van ons hoger onderwijs nader onder ogen te zien, heeft het Bestuur van onze Vereniging mij verzocht een discussie hierover in te leiden.

Zoals in zoveel gevallen, wanneer men heeft aangenomen te spreken over een bepaald onderwerp, bleek me ook nu meer, dat het betreffende vraagstuk veel meer moeilijkheden oplevert, dan men in eerste instantie geneigd is te denken.

Wanneer men antwoord wil geven op de vraag, hoe de demograaf moet worden gevormd, is wel de eerste eis, dat men een duidelijke voorstelling heeft van hetgeen onder de demografie en onder een demograaf dient te worden verstaan. En hiermee beginnen reeds de moeilijkheden. Over hetgeen onder de term demografie moet worden begrepen, is men het — zelfs binnen Nederland — niet eens en zelfs zou men zich af kunnen vragen, of het nuttig en noodzakelijk is, om een afzonderlijk terrein van studie onder de naam "demografie" af te scheiden. Algemeen gebruikelijk is de aanduiding "demografie" voor de studie van bepaalde bevolkingsvraagstukken slechts op een geografisch beperkt terrein, nl. in Frankrijk en Italië en verder ook in ons land. In de Angel-Saksische literatuur over het bevolkingsvraagstuk is en vooral was het woord minder algemeen gebruikelijk. Men bladere slechts enkele jaargangen van "Population Index" of een ander vaktijdschrift door om zich hiervan te overtuigen. Veelal behelpt men zich met vage termen als "population problems" e.d. om het betreffende vakgebied aan te duiden. De Duitsers geven nog steeds — men zie het recente handboek van Mackenroth — de voorkeur aan "Bevölkerungslehre" 1) als algemene aanduiding van de studie de bevolkingsvraagstukken betreffende.

Zij, die de term demografie wel aanvaardden, geven hieraan een uiteenlopende inhoud. Degene, die de term het eerst gebruikte, nl. Achille Guillard, gaf zoals de titel van zijn boek, "Éléments de statistique humaine ou démographie comparée", reeds aanduidt, aan de demografie een brede inhoud 2). Zij omvatte feitelijk alles wat aan de mens en zijn gedrag meetbaar was. Hieronder valt ongetwijfeld veel, dat niemand in onze tijd meer tot de demografie zal rekenen. Heeft dus deze veelomvattende omschrijving van het begrip demografie, waarin men zoals Wolfe opmerkt, de nagalm van de "politicoal arithmetic" van Graunt, Petty en Süssmilch kan terug vinden, geen stand gehouden, dikwijls vindt men bij demografen nog een zeer ruime opvatting van hun vak, zodat dit welhaast identiek wordt aan bevolkingsleer in de ruime zin. Daarnaast echter vindt men beperkte en zeer beperkte opvattingen.

Het zou dan ook niet moeilijk zijn een groot aantal definities van het begrip demografie te citeren. Het wil me echter voorkomen, dat het weinig vruchtbaar zou zijn een opsomming te geven van hetgeen verschillende auteurs onder demografie zouden willen begrijpen, dooh dat het nuttiger is ons af te vragen, of er in de praktijk op het totale terrein van de wetenschap van de mens een bepaald min of meer zelfstandig onderdeel is, waarmee allen, die zich demografen noemen, zich bezig houden en dat, ook daar waar de term demografie minder gebruikelijk is, als een min of meer duidelijk omgrensd terrein van onderzoek geldt. Op deze wijze zal het ons mogelijk zijn vast te stellen, of het zin heeft een afzonderlijk begrip demografie te onderscheiden en wat eventueel als de wezenlijke kern van het object van deze demografie moet worden beschouwd, los van de vraag, wat bepaalde onderzoekers op grond van persoonlijke smaak, of om welke reden dan ook, hier aan toe zouden willen voegen of er buiten zouden willen laten. Zo gesteld kan er m.i. geen twijfel zijn, dat er een duidelijk te herkennen zelfstandig terrein van studie is, dat men als dat van de demografie kan aanwijzen, terwijl een duidelijk kernobject aanwezig is. Dit kernobject wordt gevormd door wat men van oudsher pleegt aan te duiden als de stand en de loop van de bevolking. Allen, die zich demograaf noemen, beschouwen de vraagstukken, die samenhangen met het aantal geborenen, huwendes, scheidenden, stervenden en migreren en het daaruit resulterende aantal van een bepaalde populatie, onderscheiden naar leeftijd en geslacht, als de essentie van hun studie. Ook daar, waar de naam demografie niet gebruikelijk is, vormt deze studie van de vraagstukken, samenhangende met loop en stand van de bevolking, een duidelijk zelfstandig terrein. Er is een bepaalde categorie van onderzoekers, die zich speciaal met deze vraagstukken bezig houdt. Ze hebben hun eigen tijdschriften, hun eigen congressen en hun verdere middelen van contact, die op een bepaald terrein van wetenschap tussen de beoefenaars gebruikelijk zijn.

Demografie kan dus, gezien de internationale praktijk, zoals deze zich heeft ontwikkeld, zeker niet gelijk worden gesteld aan bevolkingswetenschap, of hoe men het geheel van de studie van menselijke populaties, in de ruime zin gezien, in het Nederlands ook zou willen noemen. Ze vormt daarvan slechts een deel. Zoals gezegd zijn er verschillende demografen, wier belangstelling zich tot buiten het terrein van de eigenlijke demografie uitstrekt en die neiging vertonen andere delen van de bevolkingswetenschap te annexeren, maar de ervaring laat, dunkt me, duidelijk zien, dat dergelijke annexaties nooit algemeen geaccepteerd zijn.

Dit houdt met name in, dat de studie van menselijke populaties als biologisch verschijnsel niet tot de demografie behoort. Hoe belangrijk anthropogenetica, eugenese en physische anthropologie als grens- en hulpwetenschappen voor de de-

mografie ook mogen zijn en hoe groot de belangstelling van sommige demografen voor deze wetenschappen en van de beoefenaars van deze wetenschappen voor de demografie ook is, men zou de werkelijkheid tekort doen en verwarring stichten, wanneer men hun terrein van onderzoek geheel of gedeeltelijk tot de demografie zou rekenen. De belangstelling van de beoefenaars van deze wetenschappen is in wezen anders gericht, dan die van de demograaf en hun wetenschappelijke contacten liggen in hoofdzaak elders.

Dit is op deze jubileumdag allerminst een aanval op de eenheid van onze vereniging. Het kan de demograaf slechts ten goede komen, wanneer hij regelmatig kennis neemt van de resultaten van de andere takken van de bevolkingswetenschap in ruimere zin en omgekeerd geldt hetzelfde. Ervaring in binnen- en buitenland heeft, dunkt me, geleerd - ik denk hierbij bijv. aan de "Royal Commission on Population" en ten onzent aan de geboortecommissie van het Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandse Volk - hoe vruchtbaar samenwerking kan zijn. Ik hoop hierop trouwens straks nog nader terug te komen. Dit neemt echter niet weg, om het eens in concrete voorbeelden uit te drukken, dat men m.i. de dissertaties van onze medeleden Hijmans en Polman niet tot het terrein van de demografie kan rekenen.

Het wil mij voorkomen, dat de onderlinge verhouding tussen de demografie en de biologische studie van het bevolkingsvraagstuk op een duidelijke en juiste wijze wordt gedemonstreerd in het boekje van Methorst en Sirks over het bevolkingsvraagstuk 3), waar weliswaar broederlijk in één boek verenigd, doch door twee auteurs van geheel verschillende huize, enerzijds de demografie en anderzijds bepaalde aspecten van het biologisch bevolkingsvraagstuk worden behandeld.

Wel wil ik hierbij overigens nog terloops opmerken, dat het m.i. onjuist is de demografie gelijk te stellen aan het kwantitatieve gedeelte van de studie, van het bevolkingsvraagstuk en het biologische, met name het genetische gedeelte aan het kwalitatieve, zoals in dit boekje gebeurt. Het moge waar zijn, dat, wanneer men totale bevolkingen telt, het gaat om kwantiteiten zonder meer, maar wanneer men onderscheid maakt naar sexe, leeftijd, burgerlijke staat, dan gaat het om bepaalde kwaliteiten. Dat men probeert groepen met bepaalde kwaliteiten te kwantificeren, doet hieraan niets af of toe; elke wetenschap, ook de biologische, tracht waar mogelijk te kwantificeren.

Niet te aanvaarden is, dunkt mij, ook de nogal eens voorkomende neiging om het terrein van de demografie uit te breiden tot alle verschijnselen, die men in de regel bij volkstellingen pleegt vast te leggen. De samenstelling van het enquêteformulier voor de volkstellingen is natuurlijk, vanuit wetenschappelijk oogpunt gezien, willekeurig en verschillende gegevens, die in de regel worden gevraagd, kunnen binnen een ander kader beter worden behandeld, dan binnen de demografie. Wanneer bijv. Lynn Smith in zijn "Population Analysis" 4) enkele paragrafen opneemt over "Educational Status", "Occupational Status" en "Religious Composition", dan blijkt alleen uit de magere bespreking, welke aan deze onderwerpen, in vergelijking met de werkelijk demografische verschijnselen, worden gewijd reeds, dat zij hier niet thuis horen.

Zo meen ik ook, dat de behandeling van de psychische eigenschappen van een populatie, met name de behandeling van de resultaten van massaal onderzoek naar intelligentie, die Sauvy, als behorende tot het terrein van de demografie noemt, hierbij niet thuis hoort 5).

Moge met het voorgaande het concrete object van de demografie min of meer zijn afgebakend, hiermee is nog allerminst volledig vastgesteld, wat nu eigenlijk haar taak is. Wat doet zij met dit object? Niet zelden kan men nog de op-

vatting vinden, dat demografie ongeveer hetzelfde zou zijn als bevolkingsstatistiek. Wolfe duidt haar op een bepaald moment aan als "biosocial bookkeeping", 6) het verzamelen dus van basisgegevens, van de in tabellen neergelegde absolute cijfers. Nu zal ongetwijfeld geen van ons de betekenis van de bevolkingsstatistiek miskennen. Ziet men af van haar zeer primitieve phase, dan is anderhalve eeuw nodig geweest om haar tot het huidige peil te brengen, terwijl nog steeds aan haar volmaking wordt gewerkt. Alleen dit wijst er reeds op, hoeveel denkwerk en hoeveel administratieve verfijning in de bevolkingsstatistiek verborgen zit. Maar het behoeft nauwelijks gezegd, dat, ondanks dit alles, de demografie, wanneer ze slechts bevolkingsstatistiek zou zijn, nooit - evenmin als enig ander onderdeel van de statistische materiaal-verzameling - de naam van wetenschap voor zich op zou kunnen eisen.

Feiten vormen op zichzelf geen wetenschap; van wetenschap is eerst sprake, wanneer men probeert relaties tussen de feiten op te sporen, anders gezegd, wanneer men aan zijn feiten vragen gaat stellen. Dat het tot de taak van de demografie behoort, aan het demografische grondmateriaal vragen te stellen, dat zij dus inderdaad een wetenschappelijke taak heeft, wordt - al bestaan er dus andere meningen - door de leidende figuren onder degenen, die zich demografen noemen, vrijwel algemeen aanvaard. Maar welke vragen? Welke relaties dient zij te onderzoeken?

Op het bevolkingscongres te Parijs in 1937 eiste Adolphe Landry 7) de aanduiding "zuivere demografie" (*démographie pure*) op voor het wetenschappelijk onderzoek, dat zich richt op de onderlinge relaties tussen de verschijnselen "*essentiellement démographiques*", zoals geboorte, sterfte, vruchtbaarheid, sexe, leeftijd e.d. Het valt niet te ontkennen, dat deze "*démographie pure*" geruime tijd een groot deel van de aandacht van de demografen in beslag heeft genomen en dit nog steeds in belangrijke mate doet. De grote opbloei van de demografie tussen de beide wereldoorlogen, valt voor een belangrijk gedeelte te vereenzelvigen met de ontwikkeling van deze "zuivere demografie". Men leze slechts de verslagen van genoemd congres van 1937 om zich er van te overtuigen, hoezeer toen de "*démographie pure*" de belangstelling opeiste.

Zij bracht ons een vergaande verfijning in de techniek van het berekenen van demografische verhoudingscijfers en een verdieping van ons inzicht in de betekenis van de door de bevolkingsstatistiek verzamelde basisgegevens. Het is vooral ook de demografische prognose-techniek, die van de ontwikkeling van de "zuivere demografie" heeft geprofiteerd en ook anderzijds aan deze ontwikkeling heeft bijgedragen. Wie de eerste pogingen op het gebied van de bevolkingsprognose van Nederland van Verrijn Stuart vergelijkt met het laatste product op dit gebied van het C.B.S., vindt hierin een duidelijke demonstratie van de enorme ontplooiing van de "*démographie pure*" in een periode van enige decennia. Ze is thans tot een vergaande specialisatie geworden, die in haar volle omvang en haar uiterste verfijning nog slechts door weinigen wordt beheerst. Ze is in toenemende mate op de wiskunde gaan steunen, zodat Sauvy opmerkt 8), dat men haar ook wel als een onderdeel van de wiskunde zou kunnen beschouwen.

Moet men de "*démographie pure*" als het laatste woord in de demografie beschouwen, of haar althans een centrale en overheersende betekenis toekennen, zoals Landry zeker meende en moet dus de opleiding van de demograaf in de eerste plaats aansluiting zoeken bij de wiskunde?

Het is niet onwaarschijnlijk, dat in de dertiger jaren velen geneigd zouden zijn geweest, deze vraag positief te beantwoorden, maar ik veronderstel, dat dit thans zeker niet meer het geval zal zijn.

De "démographie pure" heeft zeker niet meer die overwegend grote belangstelling, die ze in de periode voor de Tweede Wereldoorlog heeft gehad. Verschillende oorzaken dragen hiertoe bij. In de eerste plaats kent natuurlijk elke belangstellingsrichting in de wetenschap haar "ups and downs". In de tweede plaats heeft men in verschillende onderdelen van de "démographie pure" geleidelijk een dergelijke graad van verfijning bereikt, dat het niet eenvoudig is om hier nog verbeteringen van essentiële betekenis aan te brengen. Natuurlijk is men hier zo min als op enig ander terrein van wetenschap ooit "klaar" en kunstenaars op dit gebied, zoals bijv. Bourgeois-Pichat weten nog telkens weer nieuwe vondsten te doen. Dit neemt echter niet weg, dat er een zekere mate van verzadiging is ontstaan. Zo heeft men bijv. in de zuivere demografische bevolkingsprognose de methodiek zo vergaand vervolmaakt, dat verdere verbeteringen vermoedelijk in de resultaten niet zo erg veel veranderingen meer zullen brengen. In de derde plaats heeft het zelfvertrouwen van de "démographie pure" door de ontwikkeling van de demografische verhoudingen na de oorlog een stevige klap gekregen. De prognoses aangaande de ontwikkeling van de geboorten, zoals deze in de periode tussen de beide oorlogen waren opgesteld, bleken in geen enkel opzicht te kloppen met de werkelijkheid, zoals die zich na 1945 voerde; feitelijk begon zich reeds aan het eind der dertiger jaren een duidelijk uiteenlopen van verwachting en werkelijkheid af te tekenen. Ook de sterftcijfers hebben zich in vele gevallen niet overeenkomstig de regels gedragen. Men leze bijv. de beschouwingen van Hersch over het Nederlandse sterftcijfer op het meergenoemde congres te Parijs 9) en vergelijk deze met de ontwikkeling in de werkelijkheid. Dat dus ook de prognoses van de totale bevolking niet houdbaar bleken, ligt voor de hand. Zelfs de grote vondst uit de periode tussen de beide oorlogen, de "nett reproduction rate", bleek tegen de na-oorlogse stormloop van huwelijken en geboorten niet bestand.

Dit alles werkte de overtuiging in de hand, dat men er met een demografie, die de diepere achtergronden van het demografisch gebeuren buiten beschouwing laat, uiteindelijk toch niet komt. Na de Tweede Wereldoorlog is men dan ook hernieuwd en in versterkte mate begonnen om naar deze diepere achtergronden te speuren en weinigen zullen vermoedelijk op het ogenblik nog de stelling willen verdedigen, dat de demografie kan blijven staan bij het onderzoek van de relaties tussen haar eigen basisgegevens.

Zoals gezegd, is hier sprake van een hernieuwd en versterkt speuren naar de diepere achtergronden van de demografische verschijnselen. Het zoeken hiernaar is immers zo oud als de bevolkingswetenschap zelf en is ook tijdens het hoogtepunt in de belangstelling voor de "démographie pure" nooit gestaakt. Eindeloos veel pogingen zijn er reeds gedaan om de demografische verschijnselen met eindeloos veel andere verschijnselen in verband te brengen.

Hiermee naderen we langzamerhand tot de kern van het vraagstuk van de opleiding van de demograaf. Zolang als men op het standpunt staat, dat de "démographie pure" de demografie is, althans de kern daarvan uitmaakt, is de kwestie tamelijk simpel. De demograaf is dan demograaf en daarmee af. Zijn opleiding kan zich dan richten op het leren beheersen van de techniek van het verzamelen en het statistisch verwerken van het basismateriaal. Beschikt hij daarnaast nog over een behoorlijke dosis wiskundige kennis, dan is hij voor zijn werk grotendeels klaar. Ziet men echter de "démographie pure" slechts als een eerste phase in het demografische werk en ziet men de uiteindelijke taak van de demografie in zoeken van de relaties tussen de demografische en de achter de demografische liggende verschijnselen, dan wordt de kwestie moeilijker.



In principe kan men immers vanuit verschillende richtingen vragen stellen aan de demografische feiten; men kan de relaties van de demografische verschijnselen met andere verschijnselen van uiteenlopende aard onderzoeken. Als men nu de relaties onderzoekt, die bestaan tussen een bepaalde groep van niet-demografische verschijnselen en de demografische verschijnselen, is dit dan nog demografie of behoort dit tot het terrein van een andere wetenschap? Is er, zo kan men voortredeneren, als het meest belangrijke onderzoek t.a.v. de demografische verschijnselen bestaat in het opsporen van de relaties tussen de demografische verschijnselen en de niet-demografische verschijnselen, die het demografisch gebeuren beheersen, dan eigenlijk nog wel een afzonderlijke tak van wetenschap, die we als demografie kunnen aanduiden, of lost dit onderzoek zich op in zekere facetten van het werk van uiteenlopende wetenschappen? Deze vraag is minder academisch, dan ze misschien schijnt.

In zijn dissertatie heeft Verstege 10) de mening uitgesproken, dat de demografie - hij prefereert het woord demologie - tot de toegepaste wetenschappen zou behoren, omdat zij geen eigen kenobject zou bezitten, d.w.z. zich niet zou richten op het bestuderen van een bepaalde groep van relaties, zulks bijv. in tegenstelling tot de sociale geografie, die in het onderzoeken van de relatie natuur-sociale groep haar taak zou zien en haar kenobject zou vinden in de verschijnselen, die voortvloeien uit het feit, dat de mensheid in betrekking treedt tot de haar omringende natuur. Het bevolkingsvraagstuk, zo merkt Verstege op, zal door economen, geografen, biologen en psychologen elk op hun eigen wijze worden belicht 11). Slechts in het toegepast wetenschappelijk onderzoek, dat wordt ingesteld ten behoeve van een doel, dat buiten de wetenschap ligt, zou men de studie van de demografische verschijnselen als een eenheid kunnen zien, niet in het zuiver wetenschappelijk onderzoek.

Wij raken hierbij aan het vraagstuk van de wetenschapssystematiek, meer in het bijzonder van de systematiek van de sociale wetenschappen. Zoals bekend, heeft de dissertatie van Verstege een uitgebreide discussie over dit punt uitgelokt tussen hem en Kruijt en Van Heek 12), waarbij één der kernpunten werd gevormd door de vraag, of de wetenschappen (moeten) worden ingedeeld naar concrete objecten, d.w.z. naar samenhangende groepen van verschijnselen, dan wel naar kenobjecten, in de zin, zoals zojuist omschreven.

Het zou ons te ver voeren hier dit vraagstuk in den brede te behandelen, doch enkele opmerkingen moge ik hier in verband met ons probleem maken. Hoewel men het, dunkt me, in zoverre met Verstege eens kan zijn, dat men moet erkennen, dat in principe hetzelfde concrete object het onderwerp van studie kan zijn voor verschillende wetenschappen, dient op het volgende te worden gewezen.

1) De taak van de beoefenaar van de wetenschap, ook die van de zuivere wetenschap, bestaat niet alleen in het opsporen van mogelijke relaties tussen de verschijnselen, maar ook het leren kennen van de verschijnselen zelf, het verzamelen en ordenen van materiaal. Ook al moge men bij deze materiaal-verzameling veelal worden geleid door bepaalde hypothesen, d.w.z. door veronderstellingen aangaande het bestaan van relaties, die men wenst te toetsen, dit neemt niet weg dat de wetenschappelijke onderzoeker en met name hij, die zich toelegt op het individualiserende onderzoek, voor een groot deel zijn taak vindt in het opsporen en bewerken van concrete gegevens, onafhankelijk van de vraag op welke relaties met andere verschijnselen deze - naderhand - zullen worden onderzocht. Hij, die het verzamelen van feitenmateriaal aangaande een bepaald concreet object tot zijn taak rekent, heeft een grote voorsprong bij het onderzoek van de relaties van de verschijnselen van dit concreet object met andere verschijnselen. Een eerste vereiste voor een succesvol onderzoek vormt uit de aard der

zaak de kennis van het betreffende concrete object. Dit alles brengt mee, dat de plaats van de wetenschappelijke onderzoeker en die van zijn werk in het geheel van het wetenschappelijk onderzoek, steeds in belangrijke mate zal worden bepaald door het concrete object, waarop de onderzoeker zich richt.

2) Er bestaat geen deductief op te bouwen "logisch" systeem van verdeling van de wetenschappen naar de aard van de relaties, welke worden onderzocht. Het antwoord op de vraag, welke relaties binnen het kader van als één wetenschap geldende eenheid onderwerp van onderzoek zullen uitmaken, wordt mede bepaald door de mate, waarin het mogelijk is binnen één kader verschillende mogelijke relaties te overzien. In verband hiermee is het dikwijls de praktische behoefte, die bepaalt, welke relaties binnen het kader van een bepaalde wetenschap worden onderzocht. Wanneer Verstege bijv. voor de geografie als taak stelt het onderzoek van de relatie natuur-sociale groep, dan is er geen logische reden, waarom hij het begrip "natuur" in dit verband zou moeten beperken tot de geografische verschijnselen en in het relatie-onderzoek ook niet de evenzeer "natuurlijke" biologische verschijnselen zou betrekken. Aan de andere kant is er evenmin een logische grond om de naar aard, oorsprong en werking zo zeer verschillende verschijnselen als bodem en klimaat wel beide in het relatie-onderzoek te betrekken en bijv. niet een afzonderlijke wetenschap te vormen, die zich richt op de relatie klimaat-sociale groep. Dat klimaat en bodem in de gedachtengang van Verstege wel binnen dit ene kader worden betrokken, heeft een zuiver praktische en historische oorsprong.

3) Deze betrekkelijke vrijheid om het onderzoek van verschillende relaties binnen één wetenschappelijk kader te betrekken, heeft er toe geleid, dat men in de praktijk uiteenlopende oplossingen heeft gevonden voor de afperking van afzonderlijke eenheden binnen het geheel van het wetenschappelijke onderzoek. In bepaalde gevallen voltrekt de indeling zich in feite toch langs de grenzen van de concrete objecten, die men dan in hun verschillende relaties tot andere verschijnselen onderzoekt. In andere gevallen is de studie van een bepaald concreet object in hoofdzaak binnen de sfeer van een bepaalde wetenschap getrokken, hoewel men zich er van bewust is, dat bepaalde aspecten van het onderzoek van dit concrete object vanuit een andere wetenschappelijke hoek kunnen worden benaderd. Nog weer in andere gevallen valt misschien de lijn, die Verstege meent te zien, duidelijker te onderkennen.

Hoe staat het nu met de demografie? Vast staat wel dat de demografische verschijnselen vanuit uiteenlopende richtingen zijn benaderd. Economen, geografen, biologen en medici, sociologen en sociografen hebben allen op hun tijd zich met de demografische verschijnselen bezig gehouden, terwijl in verband met de "démographie pure" ook nog de wiskundigen vallen te noemen. Kan men verwachten, dat men een demografische studierichting zou kunnen stichten, waarin men demografen zou kunnen vormen, die in staat zouden zijn de demografische verschijnselen vanuit al deze gezichtshoeken op adequate wijze te bestuderen? Het lijkt op het eerste oog, gezien de diversiteit van het gezelschap, niet waarschijnlijk. Moet men misschien uitgaan van het omgekeerde, nl. dat al deze wetenschappen, onafhankelijk van elkaar en elk voor zich, hun aspect van het bevolkingsvraagstuk zullen behandelen, zonder dat er bijzondere betrekkingen van de demografie tot één van alle zullen bestaan? In dit geval zou het er niet gunstig uitzien, wat betreft de perspectieven voor het opnemen van de demografie in het kader van ons hoger onderwijs. De demografie zou dan in feite nergens thuis horen en nergens zorg kunnen verwachten. Of mag men tenslotte misschien een tussenpositie veronderstellen, waarbij de problemen van de demografie, hoewel niet geheel, maar dan toch in hoofdzaak, binnen één wetenschappelijk kader

zouden kunnen worden behandeld, zonder de mogelijkheid van de benadering van bepaalde problemen vanuit een andere gezichtshoek buiten te sluiten? In dit laatste geval kan men zich nog twee mogelijkheden voorstellen, te weten: 1) een autonome kerndemografie als zelfstandige wetenschappelijke eenheid, waarbinnen het demografisch onderzoek in hoofdzaak is besloten, doch, die bepaalde minder belangrijke of periphere delen van het onderzoek aan andere wetenschappen overlaat; 2) het opnemen van de demografie binnen een bepaald bestaand wetenschappelijk kader, waarbinnen de demografische problemen, gezien hun aard, in hoofdzaak tot hun recht zouden komen, eveneens onder overlating van bepaalde aspecten van het onderzoek aan andere wetenschappen. In de sfeer van ons hoger onderwijs zou het ene betekenen een afzonderlijke studierichting demografie, het andere de mogelijkheid tot demografische specialisatie binnen een bepaalde studierichting.

Om tot een conclusie te kunnen komen, is het wenselijk de feitelijke verhouding van de verschillende wetenschappen tot de demografische verschijnselen nader te bezien. De oudste rechten - maar laat ik er direct aan toevoegen, zeker niet de beste rechten - t.a.v. de met de demografie bestaande relaties heeft ongetwijfeld de economie. Ik behoeft hier niet te releveren, hoe de economie, sinds Malthus, gedurende tientallen jaren, de bevolkingsleer onder haar hoede heeft gehad. Het kan dunkt me moeilijk worden ontkend, dat deze voor de economie in feite een vrij steriele ballast is geweest, die ze, althans in ons land, dan tenslotte ook vrijwel volkomen heeft laten vallen. De oorzaak hiervan ligt, naar het mij voorkomt, in de typische karaktertrekken van de economie als wetenschap. Haar deductief, generaliserend en abstraherend karakter had ten gevolge, dat ze de demografische verschijnselen ook slechts in een van de maatschappelijke werkelijkheid sterk geabstraheerde vorm kon benaderen. Zodra men dichter tot de concrete werkelijkheid komt, zijn de economische verschijnselen enerzijds en de demografische verschijnselen anderzijds zo nauw verstrengeld met maatschappelijke verschijnselen van andere aard, dat een "zuiver" economische beschouwing van het demografische gebeuren slechts weinig nut kan stichten. De economen hebben zich in het algemeen van de studie van de concrete demografische werkelijkheid dan ook verre gehouden en zich beperkt tot theoretische beschouwingen, die voor het begrip van deze werkelijkheid slechts van beperkte betekenis zijn. Een typisch voorbeeld is de theorie van de optimumbevolking, die in het bijzonder door de Engelse economen is ontwikkeld en met zorg gekoesterd; voor het concrete demografische onderzoek heeft deze nauwelijks enige waarde gehad. Belangrijke en nieuwe bijdragen tot het oplossen van problemen van demografische aard mag men van de economie als zodanig nauwelijks nog verwachten. Er is dus zeker geen reden bij de vorming van de demograaf te denken aan bijzondere banden met de economie en bijv. te overwegen om de opleiding van de demograaf in het kader van de economische studierichting te plaatsen.

Hieraan kan nog worden toegevoegd, dat het begrippenapparaat, waarmee de economen het bevolkingsvraagstuk hebben benaderd, vrij simpel is en een klein en gemakkelijk te overzien onderdeel van hun geweldig begrippenarsenaal uitmaakt. Een academicus van een andere studierichting, met name een sociograaf of socioloog, kan zich dit gemakkelijk eigen maken. Een opnemen van de vorming van de demograaf binnen de sociologisch/sociografische studierichting zou dus - op het feit, dat de demografische verschijnselen ook economische aspecten vertonen, niet behoeven af te stuiten (13). Het behoeft vermoedelijk nauwelijks te worden vermeld, dat het voorgaande geenszins afbreuk wil doen aan de belangrijke bijdragen die individuele demografen van economischen huize in binnen- en buiten-

land tot het demografisch onderzoek hebben geleverd; het gaat om de positie van de economie als zodanig.

Enigszins moeilijk is de verhouding van de sociale geografie tot de demografie te bepalen, aangezien de vraag wat de sociale geografie zelf is, zo verschillend wordt beantwoord. Stellen we de omgrenzing ruim, dan mogen we met Verstege 14) aannemen, dat ze zich tot taak stelt het onderzoeken van de relatie mens - natuur. Hoe ruim deze omschrijving ook moge zijn, ze houdt in zoverre een beperking in, dat in deze gedachtengang niet het feit zonder meer, dat een verschijnsel aan de aardoppervlakte voorkomt, dit reeds maakt tot onderwerp van de geografie. In het al dan niet bestaan van bedoelde relatie vindt men een criterium, dat een zekere begrenzing geeft; de geografie wordt niet tot een zinloze verspreidingsleer.

Overigens kunnen binnen dit kader zeer uiteenlopende richtingen in de menselijke geografie worden gevat. Ratzel's anthropogeografie, de cultuur-geografie, de Duitse Länderkunde in haar verschillende gedaanten, de Franse géographie humaine, zij alle hebben zich, elk op hun wijze, met de relatie mens - natuur bezig gehouden.

Zoals bekend, heeft de sociale geografie, zoals deze zich aan de Utrechtse universiteit gedurende de laatste tientallen jaren heeft ontwikkeld, zich in sterke mate georiënteerd op de Franse school. Zij heeft daarbij de studie van het "genre de vie", zoals dit groeit uit het samenspel van de sociale groep en de woonruimte, waarin deze zich bevindt, in het middelpunt van haar beschouwingen geplaatst. "Genre de vie" is vanzelfsprekend een ruim en betrekkelijk vaag begrip; in feite omvat het het geheel van alle geestelijke en materiële levensvormen van een bepaalde sociale groep. In de praktijk zien wij, dat de Utrechtse geographen zich in hun monografieën sterk hebben geconcentreerd op de vraagstukken van economische structuur en de demografische verhoudingen.

Als aantrekkelijkheid van de Franse school en haar Utrechtse dochter dient te worden aangemerkt, dat deze in hun wijze van benaderen van de verschijnselen niet een zeker geografisch determinisme als het ware vooropstellen. Naar men weet, is van de zijde van Utrechtse geographen niet alleen dit geografisch determinisme, zoals zich dat vooral in de Duitse geografie demonstreerde, doch ook het causaliteitsbeginsel in de sociale wetenschappen in het algemeen bestreden.

De sociale geografie heeft zich dus gedurende de laatste tientallen jaren, evenals de sociale wetenschappen in het algemeen, weten te ontworstelen aan haar 19de eeuwse oorsprong en men kan haar zeker niet verwijten, dat zij menselijke verschijnselen uit het natuurlijk geografisch milieu wil "verklaren". Dat in de moderne sociale geografie allerlei verschijnselen, o.a. de demografische, een verantwoorde wetenschappelijke behandeling kunnen vinden, heeft de praktijk duidelijk bewezen. Op de sterke belangstelling van de Nederlandse sociaal-geographen voor de demografische problemen werd zojuist reeds gewezen. Met het constateren van deze, uit het oogpunt van de behandeling van demografische vraagstukken, gunstige aspecten van deze sociale geografie is echter de vraag, die in dit verband t.a.v. de verhoudingen demografie-sociale geografie wordt gesteld, nog niet beantwoord. Het gaat er niet om of de sociale geografie zich met demografische problemen kan en wil bezig houden, maar om de vraag, of deze een zo belangrijke, onvervangbare, door haar eigen karakter bepaalde, bijdrage tot het begrip van de demografische verschijnselen geeft, dat er van een min of meer zelfstandige specialisatie, of studierichting in de demografie zonder sociale geografie geen sprake zou kunnen zijn, zodat men de gedachte

aan de opleiding van de demograaf binnen één academisch kader zou moeten opgeven, dan wel dit kader zou moeten vinden in de sociaal-geografische studierichting.

Het wil mij voorkomen, dat men aan de bijdrage van de sociale geografie als zodanig, tot het begrip van de demografische verschijnselen, moeilijk deze betekenis kan toekennen. Ook al is dus de moderne sociale geografie vrij van geografisch determinisme, al voorkomt ook de behandeling van de verschijnselen, waarvoor zij zich interesseert, o.a. de demografische, binnen het kader van het "genre de vie" in principe, dat bepaalde kenmerken en aspecten van het menselijke groepsleven, vanwege hun relatie tot de geografische verschijnselen, op onverantwoorde wijze uit het verband van het groepsleven als geheel worden geïsoleerd en dat van de betekenis van deze relatie een overdreven voorstelling wordt gegeven, dit alles neemt aan de andere kant niet weg, dat de sociale geografie haar bestaansgrond en haar recht om in het bijzonder bepaalde verschijnselen binnen haar kader te betrekken, ontleent aan de veronderstelling, dat tussen het geografisch milieu en bepaalde sociale verschijnselen een min of meer duidelijk direct of indirect verband bestaat, onafhankelijk van de vraag, of dit verband nu causaal, conditioneel, functioneel, of van welke aard ook, is. In het onderzoeken van deze relatie ligt haar functie en haar beperking. Nu kan men in zekere zin natuurlijk volhouden, dat dit verband er altijd is. Zonder natuur is geen menselijk leven denkbaar en er is geen enkele menselijke levensuiting, die niet in zeker opzicht verband houdt met het feit, dat de mens tot de natuur in relatie treedt. Zo gezien kan de sociaal-geograaf volhouden, dat hij steeds het recht heeft om zelfs alle menselijke verschijnselen binnen zijn beschouwingen te betrekken.

Niet echter het bestaan van een bepaalde relatie, maar het feit, dat deze aanleiding kan geven tot een zinvolle probleemstelling, maakt haar uit wetenschappelijk oogpunt relevant. Geen sociaal-geograaf ziet in de relatie van de mens tot de lucht als zodanig een probleem, hoezeer ook de lucht een essentieel deel uitmaakt van de natuur, waartoe de mens in relatie treedt. De "Ubiquitäten" zijn, zoals Weber reeds in zijn vestigingsplaatsentheorie duidelijk maakte, probleemloos!

Wat nu de betekenis van de relatie mens-natuur uit sociaal-wetenschappelijk oogpunt in het algemeen en die voor het begrip van het "demografisch gedrag" in het bijzonder betreft, kan, dunkt me, worden vastgesteld, dat de situatie naar tijd en plaats geenszins constant is. Wie zich bijv. de verhoudingen in Nederland van een eeuw geleden voorstelt, kan constateren, dat het "genre de vie" in zijn verscheidenheid, zoals men dat toen in ons land vond, nog in zeer sterke mate het karakter droeg van een aanpassing aan de verscheidenheid in het geografisch milieu in zijn historische ontwikkeling, waarbij o.a. de demografische verhoudingen als aspect van dit "genre de vie", sterk in de relatie groep-woonruimte waren betrokken, o.a. als gevolg van de grote invloed, die het geografisch milieu uitoefende op de sterfte, een invloed, die indirect op het gehele "demografische gedrag" inwerkte. Het is geen toeval, dat toen een indeling van de volkstellingsgegevens naar medisch-geografische gebieden als zinvol werd beschouwd (15).

De Westerse wereld heeft zich echter gedurende de laatste eeuw in toenemende mate onafhankelijk gemaakt van het geografisch milieu, d.w.z. dat zij zich de middelen heeft verschaft, om zich bij de ontwikkeling van haar "genre de vie", ook van haar demografische levensvormen, in steeds mindere mate te laten leiden door de bijzondere kenmerken van het geografisch milieu. Van de niet-Westerse wereld geldt in toenemende mate hetzelfde. Meer en meer wordt de mens in staat

overal hetzelfde leven te leiden, meer en meer maakt hij het geografische milieu in wezen tot "Ubiquität", het gelijkvormig overal aanwezige.

Het spreekt vanzelf, dat hiermee de problematiek van het bestaan en het zich wijzigen van bepaalde sociale levensvormen binnen bepaalde groepen, zich steeds meer heeft verplaatst van de inwerking van groep en woonruimte op elkaar, naar de interne sociale verhoudingen en de groepsprocessen "an sich". Met name ook wat de niet-Westerse volkeren betreft is in deze tijd niet meer het belangrijke probleem, hoe een bepaald "genre de vie" als aanpassingsvorm van een bepaalde sociale groep aan een bepaalde woonruimte tot stand is gekomen, doch wat, in haar sociale structuur en cultuur, de groep verhindert om zich van deze historische vormen van binding aan het geografische milieu vrij te maken.

De sociaal-wetenschappelijke probleemstelling is daardoor van een sociaal-geografische, in de hier bedoelde zin, steeds meer een "zuiver" sociologische geworden. Dit geldt in het bijzonder ook voor de demografische verschijnselen.

Kan men dus constateren, dat de sociaal-geografische beschouwingswijze t.a.v. de demografische verschijnselen in toenemende mate haar zelfstandige betekenis verliest, tenslotte moge er nog op worden gewezen, dat het specifiek sociaal-geografische begrippenapparaat, waarover men bij sociaal-geografisch gericht onderzoek van demografische verschijnselen zou moeten beschikken, geenszins omvangrijk en ingewikkeld is. Voor het grootste gedeelte werkt de sociale geografie immers met hetzelfde begrippenapparaat, waarmee ook de andere sociale wetenschappen werken. Hier geldt hetzelfde als ten aanzien van het deel van het begrippenapparaat van de economie, dat in het demografisch onderzoek toepassing kan vinden, werd opgemerkt: een socioloog of sociograaf kan dit gemakkelijk leren beheersen. De conclusie t.a.v. de sociale geografie in haar relatie tot de geografie kan dan ook dezelfde zijn als t.a.v. de economie. De betekenis van de sociaal-geografische probleemstelling t.a.v. de demografische verschijnselen rechtvaardigt niet om de demografie in het bijzonder aan de sociale geografie te binden en het feit, dat men ook vanuit sociaal-geografisch oogpunt vragen aan het demografische materiaal kan stellen, verzet zich er niet tegen om de demografische opleiding binnen het kader van een sociologisch-sociografische studierichting te plaatsen.

De voorgaande, relatief uitvoerige beschouwing t.a.v. de verhouding sociale geografie-demografie, vindt o.a. zijn rechtvaardiging in het feit, dat van de zijde van Nederlandse sociaal-geografen - en ik denk hierbij in het bijzonder aan het werk van De Vooy en Steigenga - zulke belangrijke bijdragen tot de demografie zijn geleverd. Wel moge hierbij echter worden opgemerkt, dat het moeilijk is in de belangrijkste geschriften van deze schrijvers op dit gebied de specifiek sociaal-geografische probleemstelling te ontdekken, indien men er althans van uitgaat, dat belangstelling voor vraagstukken betreffende de regionale verscheidenheid in het demografische gebeuren op zichzelf, het werk van de betreffende auteurs nog niet tot sociale geografie stempelt.

Heb ik in het begin van mijn inleiding gemeend de studie van de biologische aspecten van de menselijke populaties als zodanig buiten de deur van de demografie te moeten plaatsen, dit betekent natuurlijk geenszins, dat ik het recht - en wetenschappelijk gezien zelfs de plicht - van de medisch-biologische wetenschappen zou ontkennen om van hun kant vragen te stellen aan de verschijnselen betreffende stand en loop van de bevolking. Het gaat dan immers niet om de bestudering van biologische aspecten op zichzelf, doch om het begrijpen van de hiervoor als demografisch omschreven verschijnselen, vanuit hun biologische achtergrond. Dat deze

biologische achtergrond er is, staat natuurlijk vast. Geboren worden, ouder worden en sterven, de meest essentiële demografische verschijnselen, zijn nu eenmaal biologisch van aard. Dat de demografie heeft te maken met verschijnselen, die aan de andere kant typisch biologisch zijn, betekent echter nog geenszins, dat van biologische zijde de belangrijkste bijdrage zou kunnen worden geleverd tot de oplossing van de demografische problemen. Om ons tot geboorte en sterfte te beperken, de problemen van de demografie liggen niet in het feit, dat mensen geboren worden en dat ze sterven, maar in de vraag hoeveel er worden geboren en hoeveel er sterven en vooral ook welke verschillen zich in dit opzicht bij de verschillende bevolkingsgroepen, onderscheiden naar woonplaats, sociale positie etc., voordoen. Inderdaad kunnen van medisch-biologische zijde in deze vraagstukken van differentiële bevolkingsontwikkeling belangrijke en onmisbare inzichten worden verschaft. Ik denk bijv., wat de geboorten betreft, aan het voorkomen van erfelijke afwijkingen, die de omvang van het nageslacht beïnvloeden, aan het optreden van sterilititeit als gevolg van abortus, enz. Een en ander neemt echter niet weg, dat, dunkt me, nauwelijks iemand zal betwisten, dat het vraagstuk van de omvang van de geboorten in de eerste plaats een vraagstuk is van sociaal-culturele en niet medisch-biologische aard. Wat de differentiële sterfte aangaat, ongetwijfeld moet het antwoord op de vraag, waardoor de verschillen in sterfte, die we in de wereld als geheel, doch ook nog in een land als Nederland kunnen constateren, ontstaan, in eerste instantie van medische zijde komen. Onmiddellijk achter de constatering van medische zijde van aard en frequentie van de doodsoorzaken, rijst echter de vraag, welke sociale omstandigheden de verschillen in dit opzicht teweeg brengen en in wezen is dan ook het vraagstuk van de verschillen in sterfrequentie op het ogenblik veel meer een sociaal vraagstuk dan een medisch-biologisch vraagstuk.

Zonder mij verder te verdiepen in details, meen ik te mogen constateren, dat bij de oplossing van de problemen, waarvoor de demografische verschijnselen ons stellen, het sociaal-wetenschappelijk gezichtspunt in betekenis uitgaat boven het biologisch-medische, en dat het dus zeker niet juist zou zijn de opleiding van de demograaf in het bijzonder aan de medisch-biologische studie te koppelen. Toch ligt de oplossing hier minder eenvoudig, dan ik voor de economische en sociaal-geografische aspecten van de studie van de demografische vraagstukken meende te kunnen aannemen. Men kan van de socioloog-sociograaf n.l. niet verwachten, dat hij de medisch-biologische problematiek, die de demografische verschijnselen oproepen en die ongetwijfeld niet mag worden verwaarloosd, kan beheersen. Op zijn hoogst mag men verwachten, dat hij deze z.i.t. Al zal dus het medisch-biologische gezichtspunt in de studie van de demografische verschijnselen niet overheersende kunnen zijn, dat er een medisch-biologische tak van de demografie bestaansrecht heeft, zal men moeten erkennen en men zal hiermee met de plaatsing van de demografie in het geheel van ons hoger onderwijs eventueel rekening dienen te houden.

Het zal U na het voorgaande niet meer doen schrikken, wanneer ik thans de mening uitspreek, dat de vorming van de demograaf wel in de eerste plaats in het kader van de studie van de sociologie en sociografie dient plaats te vinden. De meest wezenlijke problemen, die zich voordoen t.a.v. de kernverschijnselen der demografie, geboorte, sterfte, vestiging, vortrek, huwelijk en echtscheiding, zijn problemen van maatschappelijke aard, zeker in onze tijd. Het is in de verscheidenheid van het sociaal-culturele leven op onze aarde, dat in de eerste plaats de achtergrond van de verscheidenheid in het demografische gebeuren moet worden gezocht en het zijn de sociologie en de sociografie, resp. de generaliserende en de individualiserende wetenschap van het

sociale groepsleven, die het kader kunnen leveren, waarbinnen de demografische vraagstukken in de eerste plaats hun bestudering zullen moeten vinden.

De positie van de sociologie en de sociografie t.a.v. de demografie is een geheel andere dan die van de economie. Heeft de economie, zoals gezegd, nooit anders dan een klein gedeelte van haar theoretisch apparaat in de studie van de demografische vraagstukken aangewend en kunnen aanwenden, de sociograaf en de socioloog, zullen, als zij zich op de vraagstukken van de demografie, als typisch sociale vraagstukken richten - om het zo maar eens uit te drukken - midden in hun wetenschap blijven staan. Er is nauwelijks één onderdeel van de langzamerhand zo zeer uitgebreide sociologische theorie, dat niet op een bepaald moment van betekenis kan zijn voor het begrijpen van het demografische gebeuren. De demograaf kan m.i. dan ook niet zonder een behoorlijk inzicht in de sociologische theorie en zonder een goede kennis van de methoden van het sociale onderzoek, dus niet zonder een sociaal-wetenschappelijke opleiding. De demograaf kan niet iemand zijn, die behalve aan vele andere dingen ook nog eens een klein beetje aan sociologie heeft gedaan. Om de sociologische problematiek van de demografische verschijnselen te kunnen overzien, zal hij zelf socioloog/sociograaf dienen te zijn. Anders gezegd: de logische positie van de studie voor de demografie is die van een specialisatie in de sociologisch/sociografische opleiding.

Naar ik meen geeft de feitelijke ontwikkeling van het demografisch onderzoek, zowel in binnen- als buitenland, een bevestiging van deze conclusie. Zowel in Europa als in Amerika is het demografische onderzoek thans sterk sociologisch georiënteerd. Warren Thompson, Moore, Kingsley Davis, Lorimer, Lynn Smith, Glass, Sauvy, Maucó, Mackenroth, om maar eens een betrekkelijk willekeurige keuze te doen uit de namen, die zich in de na-oorlogse demografische wereld hebben doen horen, zijn allen in hun werk sterk sociologisch gericht. Ook in ons land is sedert de dertiger jaren de sociaal-wetenschappelijke oriëntatie van het demografisch onderzoek steeds sterker gaan overheersen.

Ik noemde in het voorgaande als het kader, waarin zich de demografie in de eerste plaats zal moeten ontwikkelen, zowel de sociologie als de sociografie. Dit houdt in, dat naar mijn mening onder het begrip demografie zowel het individualiserend, als het meer generaliserend onderzoek van loop en stand van de bevolking dient te worden gevat. Het heeft praktisch weinig zin om hier naar een scheiding te streven. Belangstelling voor het individualiserend en het generaliserend onderzoek blijken veelal in één persoon verenigd te zijn, terwijl het terrein voorlopig ook te klein blijft om een specialisatie in deze zin tot de reële mogelijkheden te rekenen. Ik moge hierbij nog opmerken, dat ik weinig voel voor de introductie van de term "demologie", ook al moge misschien zuiver taalkundig gezien, in het bijzonder voor de generaliserende studie van de demografische verschijnselen, deze term juist zijn. Het woord "demografie" heeft burgerrecht verkregen en het lijkt mij onjuist om te pogen dit uit puristische overwegingen weer ongedaan te maken en hierdoor een terminologische verwarring te ontketenen.

Tenslotte nog een enkele opmerking over de verhouding van de demografie tot de wiskunde in verband met de "démographie pure". Ook al kent men de "démographie pure" binnen het geheel van de demografie geen overheersende positie toe, aan de andere kant zou het onjuist zijn dit aspect van de demografie te verwaarlozen. Ook in eigen land zijn op dit gebied te belangrijke prestaties geleverd om ons de betekenis hiervan niet te doen inzien. Nu is een zeer groot gedeelte van de "démographie pure" ongetwijfeld te begrijpen en ook te beoefenen zonder een diepgaande kennis van de wiskunde. Dit neemt echter niet weg, dat men bepaalde onderdelen zeker zonder een behoorlijke wiskundige vorming niet kan



beheersen. Ik zou er echter grote bezwaren tegen hebben de studie van de demograaf, binnen het kader van de sociologie en sociografie, met een vrij omvangrijk stuk wiskunde te belasten. Het wezenlijke sociologische denken en het denken van de wiskundige zijn m.i. zo zeer verscheidend, dat slechts zeer begaafden zich beide tot op een redelijke hoogte eigen kunnen maken. In de meeste gevallen zal men, wanneer men beide wil verenigen, slechts min of meer steriele hybriden kweken. In de middelbare en lagere regionen van de Amerikaanse sociologie kan men hiervan, dunkt me, voldoende voorbeelden aantreffen. Men zal moeten trachten te bereiken, dat de demograaf een juist begrip krijgt voor de hulp, die de wiskundige hem voor de oplossing van bepaalde problemen kan geven, zodat hij weet waar en wanneer hij deze hulp kan en moet inroepen, zodat er tussen beiden een intelligente samenwerking kan ontstaan.

De eindconclusie luidt dus:

- 1) het is niet noodzakelijk en niet wenselijk het demografisch onderzoek te verspreiden over een groot aantal wetenschappen en in verband daarmee de vorming van de demograaf dienovereenkomstig te versplinteren;
- 2) het demografisch onderzoek kan en moet in hoofdzaak plaats vinden in de sociologisch-sociografische sfeer en in overeenstemming daarmee kan de vorming van de demograaf het best geschieden door middel van een specialisatie in de sociologisch-sociografische studie;
- 3) het onderzoek van bepaalde aspecten van de demografische verschijnselen zal aan medici en biologen dienen te worden overgelaten;
- 4) bij bepaalde onderzoekingen zal een samenwerking tussen demograaf en wiskundige nodig zijn.

Na het voorgaande kan ik ten aanzien van de concrete oplossing van het vraagstuk van de inpassing van de opleiding van de demograaf in ons hoger onderwijs kort zijn, temeer daar de details van een dergelijke oplossing eventueel toch elders zullen moeten worden besproken.

Wij hebben thans in ons land aan alle universiteiten een studierichting sociologie. De oplossing ware te vinden, door de mogelijkheid te scheppen voor de studerenden in deze richting, zich bij de studie voor hun doctoraal examen te specialiseren in de demografische richting, door de demografie te maken tot een - vrij zwaar - facultatief vak. Het is, gezien de bestaande verhoudingen, wenselijk de mogelijkheid om demografie te kiezen als één der vakken voor het doctoraal examen ook te openen voor de studerenden in de vrije studierichting aardrijkskunde, indien zij ook het vak sociologie kiezen.

Aan één of enkele universiteiten zou een hoogleraar in de demografie dienen te worden benoemd. Het onderwijs in de demografie zou m.i. het volgende dienen te omvatten:

- 1) de techniek van het verzamelen en bewerken van statistische gegevens, de bevolking betreffende, dus de grondslagen van de bevolkingsstatistiek;
- 2) de "démographie pure", in het bijzonder de techniek van de berekening van de talloze verhoudingsgetallen, die kunnen leiden tot een beter inzicht in de waarde en de betekenis van het demografische basismateriaal;
- 3) een inleiding in de sociologische probleemstelling t.a.v. de demografische verschijnselen.

Het moet wenselijk worden geacht, dat de aanstaande demografen enig inzicht krijgen in de medisch-biologische aspecten van het bevolkingsvraagstuk, bijv. in de vorm van een beknopt college zonder examendwang. Een dergelijk college zou kunnen omvatten:

- 1) enige elementen van de sociale geneeskunde, in het bijzonder wat betreft de

medisch-hygiënische aspecten van de verschillen in geboorte en sterfte, voor zo ver deze met milieu-factoren verband houden;

- 2) enkele onderdelen van de anthropogenitica; in het bijzonder weer in verband met verschillen in de relatieve frequentie van geboorte en sterfte.

Zoals gezegd, kan men niet verwachten, dat de sociologisch georiënteerde demograaf de medisch-biologische bevolkingsvraagstukken zelf zal onderzoeken. Hij zal echter de taal, welke van deze zijde wordt gesproken, moeten verstaan en bij de studie van de demografische verschijnselen moeten kunnen vaststellen, waar het wenselijk is, samenwerking met medisch-biologisch georiënteerden te zoeken.

Omgekeerd is het wenselijk, dat medici en biologen, die zich voor bevolkingsvraagstukken interesseren, in het bijzonder zij, die zich specialiseren in anthropogenitica en sociale geneeskunde, wanneer in de toekomst colleges in de demografie zouden worden gegeven, van de gelegenheid gebruik zullen maken om deze te volgen. Belangstelling voor - en kennis van elkaars terrein over en weer, zal de studie van het bevolkingsvraagstuk als geheel ten goede komen.

Hiermee ben ik aan het einde van mijn inleiding gekomen. Ik hoop, dat deze er toe moge bijdragen om de discussie over het vraagstuk van de opleiding van de demograaf te stimuleren en daardoor de oplossing zal helpen bevorderen.

#### N O T E N

- 1) G.Mackenroth. Bevölkerungslehre, 1953.
- 2) A.B.Wolfe, artikel "Demography", Encyclopaedia of the Social Sciences, Vol.V, 1949, blz. 85.
- 3) H.W.Methorst en M.J.Sirks, Het bevolkingsvraagstuk, 1948.
- 4) T.Lynn Smith, Population Analysis, 1948.
- 5) In zijn boekje: La Population, Parijs, 1948, geeft Sauvy in het algemeen een vrij ruime interpretatie aan het begrip demografie. Onder het hoofdstuk "Méthodes démographiques" bespreekt hij o.a. ook "facteurs qualitatifs", waartoe hij o.a. gezondheidstoestand, gebrekkigheid, lichaamsmaten en intelligentie rekent. Het blijft echter hoofdzakelijk bij het noemen van deze onderwerpen. Waar hij verder in het boekje de verschillende demografische verschijnselen nader bespreekt, beperkt hij zich in feite tot de klassieke onderwerpen betreffende loop en stand van de bevolking. Ook trouwens in het overige werk van Sauvy en in het werk van het I.N.E.D. vindt men van deze ruime interpretatie weinig terug.
- 6) Zie het onder 2) genoemde artikel.
- 7) Adolphe Landry, Notes de démographie pure, Verslag van het Congrès Internationale de la Population, Parijs 1937, deel I, Théorie Générale de la Population, blz. 71-84.
- 8) La Population, blz. 11.
- 9) Zie het onder 7) genoemde deel I van het verslag van dit congres, blz. 163-203.

## N O T E N (vervolg)

- 10) J.Ch.W.Verstege, Geografie, regionaal onderzoek en geografische ordening, Diss.Utrecht, 1942.
- 11) Verstege, blz. 53.
- 12) J.P.Kruijt, Odium Geographicum, Mensch en Maatschappij, 1944/'45, blz. 45 e.v.; J.Ch.W.Verstege, Geografie en Sociografie, M. en M. 1944/'45, blz.327 e.v.; F.van Heek en J.P.Kruijt, Twee controversen, M. en M. 1944/'45, blz. 337 e.v.
- 13) Zie over de verhouding van economie en demografie o.a. ook J.Meerdink, De achteruitgang der geboorten, Diss.Utrecht, 1937, blz. 2 en 3. In verband met hetgeen Meerdink daar schrijft, moge er op worden gewezen, dat het probleem van de invloed van de demografische verhoudingen op het economisch bestel niet tot de demografische vraagstukken behoort en in dit verband dus ook niet aan de orde is.
- 14) Verstege, blz. 6.
- 15) Zie de indeling naar "geneeskundige groepen naar de gesteldheid van den bodem" in de: Uitkomsten der Vijfde Tienjarige Volkstelling, deel I, 1873, blz. 443.

## THE UNIVERSITY EDUCATION OF THE DEMOGRAPHER

Interest in population problems is strongly increasing in the Netherlands during the last decades. This gives rise to the question whether a special university education is needed for those who study population problems and especially demography. What do we understand by "demography"? The term is not customary in the Anglo-Saxon countries, where the term "population problems" is more commonly used, which, however, has a broader meaning. The same holds for Germany. In France, Italy and the Netherlands the term demography is used for a certain part of the study of population problems. The meaning and contents of the concept of demography, even where the word is generally used, are not everywhere the same. Nevertheless, we can agree that there is in the science of man a field which is more or less clearly marked off and which may be considered as an independent subject matter, whether we call it demography or not. Its main objects are: the size of population and its structure by age, sex, marital status, family composition, etc. and also the changes in size and structure, caused by birth, death, marriage, divorce and migration.

It is clear that this concept of demography is narrower than the concept of population problems. Excluded from demography are anthropogenetics, eugenics, physical anthropology, etc. Neither does the study of the composition of population on occupation, religion, or level of education belong to the field of demography. The same holds for the mental characteristics of the population.

The task of demography is not defined by its object alone. If demography is to be more than population statistics, do more than the mere collection of facts, it must study the relations between phenomena and their possible explanation.

"Pure demography", which was especially popular in the period between the two World Wars, and which relied heavily on mathematics, examined the interrelations between demographic phenomena. It led to a refinement in the techniques of calculating demographic coefficients, of forecasting population growth, and to a deeper insight into the meaning of the basic material, collected in the form of population statistics. After World War II, however, many population scientists realized that demographic facts as such detached from their socio-cultural background, could not be properly understood. Not only the mutual relations between demographic phenomena have to be studied, but also the relations between demographic facts and phenomena of a totally different character. But if demography has to investigate relations with phenomena taken from a number of other sciences, the question may arise whether there is any reason to consider demography as a subject matter field of its own. This is a relevant question, in talking about the university education of demographers. If economists as well as geographers, sociologists, biologists and other types of scientists study demographic phenomena, it seems hard to develop an autonomous demography. On the other hand it seems unwise to split up the study of demography and distribute it over a number of sciences. For this reason we prefer a third solution, namely to fit demography as a special branch into the framework of one of the existing fields of science, interested in demographic problems. The science which is most suitable to take demography under its wings, is sociology.

An understanding of demographic facts presupposes the study of sociological phenomena, and requires the use of almost the whole system of sociological concepts.

Therefore the demographer first of all has to be a sociologist and his training has to be in sociology. Certainly, he requires the knowledge of those economic and geographic concepts which have a strong bearing on the study of population problems, but since they are few in number it is not so difficult to master these concepts. As to the mathematical and biological aspects of demography, it is important for the sociologist-demographer to recognize such problems, to know when and where he must call in aid of other specialists, but it is not his task to solve these problems himself.

R.1224-1-54